

УДК 72.01:728.4(477.83)

Ясінський М.М.

СЕМАНТИКА ПОНЯТТЯ «УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ» В АРХІТЕКТУРНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

З'ясуванню наукових задач передуює визначення загальноприйнятої мови наукових викладів. Необхідною і обов'язковою передумовою дослідження архітектури Українських Народних Домів зокрема є науково обґрунтоване визначення поняття «Український Народний Дім».

«Коли люди, з одного боку, усвідомлюють, що певний вид діяльності потребує досягнення необхідного ступеня узгодження значень, але, з другого боку, вони фактично (і не усвідомлено) застосовують вислови і тексти так, що ті неминуче стають багатозначними, ця ситуація може породжувати безплідні суперечки», - писав Василь Лісовий [1, С.45].

В науковій літературі та історичних документах зустрічаються такі словосполучення: «Руський народний дім» с. Борщів (1896), «Руський народний дім Власна поміч» в с. Хоростків (1908-1914), Руський народний дім в с. Вижній Березів (1912), «Народний дім» в м. Дрогобич (1906-1913), Товариство Руський народний дім, Копичинці (1900), Товариство Народний Дім (1893), Товариство Руський Народний Дім (1900), Часопис Народний Дім, Кооператива з обмеженою порукою «Народний Дім» у Жидачеві (1932), Товариство «Український Народний Дім» в Кіданчи (1925), кооперативне товариство «Руський народний дім» в с. Іванівці, Кооператива «Народний дім», Товариство «Український Дім» у Збаражі (1909), Українбанк «Народний Дім», товариство «Народный дом. Родная школа», «Руський інститут Народний дім у Львові» тощо.

Газета «Зоря Галицька» від 14 червня 1851р. писала про поїздку делегації українського населення Галичини до австрійського імператора в справі заснування інституту «Народний Дім» у Львові. У фондах ЦДІАЛ зберігаються «Плани, креслення, інвентарі та ін. документи про набуття і використання рухомого і нерухомого майна інституту («Народний дім»)» [2]. В історичній довідці ЦДІАЛ маємо також інформацію, що «В жовтні 1851 р. наріжний камінь народного дому заклав імператор Франц-Йосиф I. А далі читаємо: «11 лютого 1869 р. затверджено статут товариства під назвою «Руський інститут Народний дім у Львові» [3], [4].

У фондах ЦДІАЛ знаходимо серед списків політичних організацій Українське політичне товариство «Народний дім» у Товмачі (1897) [5]. В цих же фондах зберігаються статuti товариств «Руський народний дім» в м. Копичинці, Кам'янка Струмилова та ін. (1900-1903). Будинок товариства

«Народный дом. Родная школа» по вул. Стрільницькій у Львові (1904-1906), запроектований під керівництвом професора І. Левинського, описує в книзі «Український архітектурний модерн» Віктор Чепелик [6, - С. 193].

Про створення у Станиславові кредитної установи «Народний дім» згадує в одній із своїх праць академік Володимир Грабовецький [7, - С. 204]. В фондах ЦДІАЛ зберігається також копія листа головної управи товариства до кредитного кооперативу «Народний дім» українських залізничників у Станиславові [8]. Кооператива з обмеженою порукою «Український Народний Дім» існувала в с. Жаб'є [9]. Кооперативне товариство «Руський народний дім» поширювало свою діяльність в с. Іванівка Тернопільського повіту [10]. Про ревізію в кооперативі «Народний дім» писала газета «Громадський голос» від 25 жовтня 1930 року. Про кооперативу з обмеженою порукою «Народний Дім» у Жидачеві (1932) можна дізнатися в архівах ДАІФО [11].

У книзі «Бережанська земля» читаємо: «Восени 1909 р. на вул. Колійовій розпочав «Народний Дім» свою діяльність – торгівлю мішаними товарами» [12, - С. 154]. Державний архів Тернопільської області зберігає інформацію про «Товариство торговельно-кооперативне «Народний Дім» з обмеженою порукою» в Доброводах [13]. І. Скочиляс вважає, що філія «Просвіти» в Дрогобичі містилася в домі, власником якого був Українбанк «Народний Дім» [14, - С. 220].

Серед словосполучень, які могли б означати поняття клубних будівель Галичини знаходимо: читальня «Народна спілка», «Руська хата», «Українська хата», читальня «Просвіти», читальня, хата-читальня, будинок «Народного Дому», «Народний Дім», казино, читальня ім. Михайла Качковського, клуб русинок у Львові, «Руський народний дім», Руська читальня та Читальня руська, «Руський клуб» в Золочеві, читальня і бібліотека парохіяльна ім. Св. Покрови в с. Вигнанці, Читальня парохіяльна, Руська міщанська читальня (1908 р.) у Снятині, Селянська руська хата (1908 р.) в Чернівці та інші.

Культурно-просвітницькою і, зокрема, клубною діяльністю в тій чи іншій мірі займалися: політичне товариство «Народна Рада» (1867), Товариство казино в Новім Сончу (1867), Товариство Казино в Гусятині (1875), Руська бурса в Стрию (1876), «Товариство казино» в Перемишлі (1882), товариства Сокіл в Новому Сончу і Ясло (1887), Братство Св. Великомученика Георгія при греко-католицькій церкві в м. Яворів (1889), товариства «Просвіта», «Руслан», «Друг», «Братерство» та «Сокіл» у Львові, «Згода» в м. Ярослав (1897), «Руська родина» в Тисмениці (1901), «Українська громада» в Кракові (1902), «Січ» в м. Бурштин (1903), «Надія» в Тернополі (1906), «Руське товариство педагогічне» в Тисмениці (1906), «Руська Верховинська Рада» в м. Сколе (1907), Український студентський союз в Гримайлові (1909), «Селянська Рада» в м. Добромиль

(1909), Учительська громада та Українська молодіж в м. Станіслав (1909), Будучність в м. Тернопіль (1910), «Січових Стрільців» в с. Брустури (1913).

Приміщення для зібрань, концертів, бібліотек тощо імовірно мали такі організації, як Народна воля в Коломиї (1892) [15] та Народний союз у Станіславові (1898) [16]. Клубні приміщення використовували політичні товариства «Руська рада» (1890), «Народна Рада» (1883), «Селянська Рада» (1896), Хлопська Рада (1878), Підкарпацка Рада (1902), Підгірська рада (1890), Калушська руска Рада (1906), Верховинська руска рада (1907), Народна воля (1893).

Про напрям діяльності та наявність клубних приміщень можна судити з назв зареєстрованих австро-угорською адміністрацією організацій: Товариство «Міщанська бесіда» в Судовій Вишні (1892), Народна спілка (1890), Народна бібліотека в Тернополі (1898), Музичне товариство (1893), Товариство любителів пісень «Лютня» (1891), Театр і сільський хор (1908).

Власні приміщення для організації етнічно-клубної діяльності мали кредитні, торгові та банківські товариства. Так у січні 1891 року відбулися в Коломиї збори Руско-економічно-просвітнього Товариства для Покуття «Народна спілка» [17, - С. 255]. В книзі «Бережанщина в спогадах емігрантів» знаходимо опис кредитової каси «Надія»: «У квітні 1897 р. Дирекція придбала партеровий дім від Повітової Ради в Бережанах, що стояв на розі вулиць Адамівки і Ізабелівки, для потреб каси. Дім вимагав ремонту і часткової перебудови. З двох найбільших кімнат зробили театральну залю, в якій могли поміститись близько 250 осіб, збудували галерію і сцену. Для самої каси «Надія» призначено дві менші кімнати, а одну більшу на потреби громади, товариські сходини, проби хору тощо» [18, - С. 106].

Окремі масові заходи просвітні організації проводили в клубних будівлях інших товариств або у власних будівлях, що мали назви відмінні від найменувань товариств – власників будівель. Зокрема 25 березня 1910 р. збори товариства «Просвіта» відбувалися в залі «Львівської Руси» у Львові [19]. В 1908 році одна з львівських читалень товариства «Просвіта» знаходилася в залі товариства друкарів по вул. Пекарській, 18. Читальня «Просвіти» в Сигнівці знаходилася у власному будинку в Народному Домі імені Б. Хмельницького [20]. 5 травня 1895 року в м. Бурштин Рогатинського повіту відкрито читальню в «сали Уряду Громадського» [21].

У будівництві українських культурно-клубних закладів незаперечною є роль створеного у 1868 році у Львові товариства «Просвіта». Проте і національно-культурна організація «Просвіта» не була єдиним товариством з означеною назвою. Свого часу у Львові діяв ощадно-кредитний кооператив «Просвітенська спілка» [22].

Положення про структуру, функції та компетенції «Комітету допомоги «Просвіта» зберігаються у фондах ЦДАЛ [23]. Там же зберігаються зразок статуту кооперативу «Видавничо-торговельно-промислове товариство «Просвіта» [24] та листування читальні с. Воютин з редакцією «Народної Просвіти» про передплату цього видання [25].

В кінці 19 – на початку 20 століття поширеними були уточнюючі терміни у назвах товариств, будівель та інше, як от «український», «руський», «народний», «рідний», які не обов'язково вказували на характер організації чи її діяльності. Так у Львові архітектором Василем Нагірним була збудована «Народна гостинниця» – вишуканий готель з комфортними номерами.

Не наближають до розуміння семантики поняття «Український Народний Дім» повідомлення типу «Збори (осередку товариства «Просвіта» – прим. Я. М.) 19 лютого 1923 року відбулися в залі «Української бесіди» при вул. Рутовського в «Народнім Домі» [19].

Поняття «Український Народний Дім» полісемічне. Термін «Український Народний Дім» в кінці 19 – на початку 20 ст. вживали для означення:

- а) об'єднань громадян, створених для організації та забезпечення діяльності кооперативів, торгових закладів, банків тощо;
- б) об'єднань різноманітних українських організацій, серед статутних завдань яких була і просвітницька діяльність, направлена на підвищення рівня національної культури;
- в) окремих українських культурно-просвітніх товариств (як національних чи етнічних клубів);
- г) будівель територіальних громад;
- д) будівель моноетнічних (українських) культурно-просвітніх клубних закладів національного спрямування.

Предметом архітектурного дослідження є Українські Народні Доми як будівлі етнічних об'єднань громадян, в яких проводилася діяльність, направлена на розвиток національної культури. Проте представлене тут визначення предмету дослідження також потребує додаткового уточнення.

Історик В. Дорошенко вважає, що Українськими Народними Домами слід вважати ті читальні, які мали власні будівлі [26, - С. 45]. Дане визначення, однак, не є історично вживаним, оскільки окремі читальні, як товариства з окремими статутами, так і первинні низові осередки товариства «Просвіта» мали свої приміщення в Українських Народних Домах, а власні будівлі товариств «Читальня» та будівлі читалень «Просвіти», як окремих підрозділів у триступеневій структурі товариства «Просвіта», продовжували називатися читальнями.

Більш виваженою є думка краєзнавця А. Малевича зі Збаражчини, який

вважає, що «з ростом кількості українських товариств треба було мати такий орган, який би об'єднував і координував роботу всіх українських установ» [27]. Проте й ця думка є суперечливою, оскільки масове об'єднання національних товариств не спостерігалось навіть в більших містах, скоріше, навпаки, об'єднана в своїх прагненнях українська громада створювала різноманітні товариства, тим самим урізноманітнюючи і розширюючи культурно-просвітницьку роботу. Будівництво на кооперативних началах Українського Народного Дому, таким чином, не можна вважати зведенням штабної будівлі всіх українських товариств окремого міста чи повіту. Крім того будівництво Українських Народних Домів вели і сільські та містечкові громади, в яких більшість її членів взагалі не належали до культурно-просвітницьких товариств.

Термін «Український Народний Дім» в кінці 19 – на початку 20 століть використовувався для характеристики закладів, товариств чи будівель, а саме:

- етнічної приналежності;
- масовості, популярності серед широкого загалу, всеохоплюваності;
- визначення права власності;
- уточнення назви;
- соціальної ролі;
- спорідненості з домівкою як осередком особистого життя громадянина.

Використання згаданого нами терміну в назвах торгово-виробничих кооператив та щадничо-позичкових кас мало певну умовність, алегоричність та, щонайменше, рекламність, натяк на популярність закладу. Щодо часу появи назв такого роду, то маємо підтвердження, що виникли вони вже після появи будівель перших етнічнокультурних клубів у Галичині, а тому є імовірно лише запозиченням. Товариства з назвою «Український Народний Дім» насправді вже в назві визначають мету своєї діяльності – будівництво Народного Дому. Даний рід назв є похідним від назви будівлі етнічно культурного клубного закладу. Таким чином, Українським Народним Домом в окремому населеному пункті слід вважати будівлю її української громади, в якій дана громада, що була об'єднана передусім за етнічними та національними ознаками, зосереджувала діяльність, направлену на піднесення власної духовної та матеріальної культури.

Будівлі Товариств «Просвіта», «Сокіл», «Січ», «Рідна школа», «Руська бесіда» та інші були будівлями, в яких зосереджувалося громадське життя українців Галичини. Будівлі, зведені українськими громадами задля задоволення потреб духовного та соціального розвитку, могли знаходитися на балансі кожного з зареєстрованих етнічнокультурних товариств, але в той же час були фактичною власністю територіальних українських громад. Будівлями територіальних українських громад, призначеними для задоволення культурних

потреб в окремих населених пунктах також були будівлі з назвою «Читальня», «Рідна хата» та інші.

В науковій літературі відсутнє загальноживане визначення терміну «Український Народний Дім» як певного сформованого архітектурними засобами простору для організації суспільного національно-культурного життя української громади.

Сучасний термін «Український Народний Дім» тотожний терміну «Руський Народний Дім», що був у вжитку в Галичині в кінці 19 ст. оскільки українці Австро-Угорщини до початку 20 століття, а іноді до першої світової війни терміни «руський», «русин» вживали як самоназву власного етносу. Українськими Народними Домами є зокрема Руський Народний Дім у Львові, Руський Народний Дім у Стрию, Руський Народний Дім в Борщеві, «Руський клуб» в Золочеві, Руська міщанська читальня у Снятині тощо.

Українськими Народними Домами є Дім «Сокола», домівка «Руської бесіди», Дім Просвіти та інші. При тлумаченні даного поняття виходимо з того, що Український Народний Дім, незалежно від його фактичної власної назви в конкретному населеному пункті є будівлею української територіальної громади, призначеною для розвитку української культури.

Не є Народними Домами, запроектовані для проведення регламентованого державою дозвілля, радянські клуби та будинки культури, оскільки останні ні історично, ні функціонально не співставні з самоврядними громадськими етнокультурними центрами в Галичині.

Існує потреба в узагальненій назві будівлі, не ідентифікованій з конкретним історичним та юридичним власником, власною історичною назвою тощо. Запобігти невизначеності чи багатозначності терміну «Український Народний Дім» можна шляхом введення в науковий обіг загальноживаного надалі термінологічного визначення:

Український Народний Дім (скорочено – УНД) є будівлею територіальної української громади, призначеною для задоволення потреб даної громади в розвитку національної матеріальної та духовної культури на засадах унікальності та самобутності.

Джерела та література

1. Лісовий В. Що таке українська (національна) ідея? / Василь Лісовий // Сучасність. – 2000. – №4. – С. 43-64.
2. ЦДІАЛ, фонд 130, опис 1, одиниця зберігання 548.
3. ЦДІАЛ, фонд 130, опис 1. Історична довідка.
4. ЦДІАЛ, фонд 130, опис 1, одиниця зберігання 984.
5. ЦДІАЛ, фонд 146, опис 58, одиниця зберігання 429.
6. Чепелик В. Український архітектурний модерн / Віктор Чепелик / [Упорядник З. В. Мойсеєнко-Чепелик]. – К.: КНУБА, 2000. – 378 с.

7. Благий В. Історія Жидачівської філії Товариства «Просвіта» (1905-1939). / В. Благий. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 44 с.
8. ЦДАЛ, фонд 348, опис 1, одиниця зберігання 631.
9. ДАІФО, фонд 2, опис 8, одиниця зберігання 539.
10. ДАТО, фонд 231, опис 1, одиниця зберігання 155.
11. ДАІФО, фонд 2, опис 8, одиниця зберігання 1348.
12. Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней - Торонто, 1970. – Т. 1. – 877 с.
13. ДАТО, фонд 231, опис 6, одиниця зберігання 1800.
14. Скочилас І. Товариство «Просвіта». Дрогобиччина – земля Івана Франка / І. Скочилас / Укр. архів, т. XXV, – Дрогобич: Бескид, 1993. – 856 с.
15. ЦДАЛ, фонд 146, опис 58, одиниця зберігання 387.
16. ЦДАЛ, фонд 146, опис 58, одиниця зберігання 392.
17. Городенщина. Історико-мемуарний збірник. НТШ. Український архів. Т. XXXIII, – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. – 864 с.
18. Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль: книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1993. – 392 с.
19. ЦДАЛ. Фонд 348, опис 1, одиниці зберігання 3565-3606.
20. ЦДАЛ, фонд 348, опис 1, одиниця зберігання 3657.
21. ЦДАЛ, фонд 348, опис 1, одиниця зберігання 1248, арк. 140.
22. ЦДАЛ, фонд 348, опис 1, одиниця зберігання 105.
23. ЦДАЛ, фонд 348, опис 1, одиниця зберігання 19.
24. ЦДАЛ, фонд 348, опис 1, одиниця зберігання 6А.
25. ЦДАЛ, фонд 348, опис 1, одиниці зберігання 1176-1188.
26. Дорошенко В. В. «Просвіта», її заснування та праця / Володимир Дорошенко. – Філадельфія, 1993. – 856 с.
27. Малевич А. «Просвіта» на Збаражчині: історичний нарис / А. Малевич. - Збараж, 1995. – 58 с.

Анотація

В науковому обігу відсутнє визначення архітектурного та історичного термінів «Український Народний Дім». Запобігти їх невизначеності чи багатозначності можна шляхом уточнення семантичних складових.

Аннотация

В научном обороте отсутствует определение архитектурного и исторического термина «Украинский Народный Дом». Избежать из неопределенности или многозначности возможно путем уточнения семантических составляющих.